

Székelyudvarhely városi elitjének kialakulása a 16-17. század fordulóján

Az utóbbi években örvendetesen fellendült magyar várostörténeti kutatásban¹ szabályos fehér folt a székely városok történetének a vizsgálata. Még akkor is ezt kell mondanunk, ha nemrég jelent meg Pál Judit áttekintése². Noha a szerző a munka elején összefoglalja a történetírás székely városokra vonatkozó megállapításait, a figyelmé középpontjában a 18-20. század áll. Az utóbbi évtizedek másik, szintén figyelemre méltó székely várostörténete Benkő Elek és kutatótársainak a műve, amely elsődlegesen középkori, régészeti szempontból közelített, elsősorban Székelykeresztúr történetére, ám ebből kiindulva számos fontos és új megállapítást tett a székely városfejlődés tendenciáira vonatkozóan is³.

Általában azonban elmondhatjuk, hogy az erdélyi várostörténet kérdései sokkal nagyobb figyelmet kaptak a 18-20. századra vonatkozóan⁴, mint a közép- vagy koraujkorban. Ennek az oka elsősorban minden bizonnyal a forrásadottságokban keresendő, valamint a levéltári forrásokhoz való nehezebb hozzáférésben. Mindezek mellett azonban, a Székelyföld városai esetében legalábbis, a városok iránt szinte minimális érdeklődésnek oka lehet a módszertani, tipológiai, terminológiai zavar is. Pál Judit nagyszerűen bemutatja a könyve elején az elnevezéssel kapcsolatos bizonytalanságot, annak a tükrében, hogy a történettudománynak éppen melyik irányzata szemszögéből igyekezett az illető történész megközelíteni a székely városokat. A forrásokban oppidumként megnevezett székely városok ugyanis számos tekintetben eltérő tulajdonságokat mutattak az alföldi mezővárosokhoz képest, hiszen nem állt fölöttük egy földbirtokos vagy egyházi birtokos uralma, valamint a lakosságuk sem volt jobbágyi állapotú. Kiváltságok tekintetében pedig időnként szélesebb körű jogosítványokkal rendelkeztek, mint alföldi társaik. Benkő Elek⁵ mellett Oborni Teréz⁶

¹ A várostörténet először az új- és legújabb kor kutatóinak, főképpen pedig a Hajnal István kör tevékenységének köszönhetően került a történeti érdeklődés homlokterébe. Az utóbbi években pedig a középkort kutatók Szende Katalin vezetésével adták ki olyan kutatási eredményeiket, amelyek, főképpen módszertani szempontból, megtermékenyítőek lehetnek az egyéb korszakok kutatói számára is.

² PÁL 2003.

³ BENKŐ – DEMETER – SZÉKELY 1997.

⁴ EGYED ÁKOSnak az 1981-ben megjelent Falu, város, civilizáció című kötete és a SONKOLY GÁBOR tollából nemrég napvilágot látott Erdély városai a XVIII-XIX. században című kötetek számos új megközelítésmódot vetnek fel Erdély városainak vizsgálatával kapcsolatban.

⁵ BENKŐ – DEMETER – SZÉKELY 1997.

⁶ OBORNI 2006.

és Pál Judit⁷ is hivatkozik emellett a székely mezőváros sajátos jogállását mutató jus sicularisra, ami a mezővárosnak már a kora újkorban is elismert sajátos, székely altípusára utal.

Azt a tényt, hogy a székely nem város lakó nép, ezért a székely város mint város, a magyar városokhoz képest meglehetősen nehezen értelmezhető, már a székely történetírás klasszikusai, Orbán Balázs⁸ mint Szádeczky-Kardoss Lajos⁹ vagy Johannes Connert¹⁰ is megfogalmazták. Ezért érdemes újraértelmezni és több oldalról is megvizsgálni a székely városokkal kapcsolatos ismereteinket, azokat a toposzokat, amelyeket az első székelységgel foglalkozó történetírói munkák megfogalmaztak. Az egyik ilyen toposz a sok közül az a mondat is, hogy Székelyudvarhely esetében az 1562 után felépült Székelytámadt vára a majd két évszázadon keresztül tartó várszolgálat és egyéb kötelezettségek miatt a város fejlődését lelassította, vagy legalábbis fékezte¹¹. A székely periratok alapos elemzése, a település, a közösség rekonstrukciójának a kísérlete, a kutatás új szempontjainak a bevonása azonban azt mutatja, hogy a vár és ezzel a várkatonaság folyamatos jelenléte, bár természetesen lerázandó nyugót jelentett az udvarhelyieknek, valójában éppen ezáltal indult meg a város a városiasodás útján, a gazdasági fejlődés útján, és ez segítette egy már városi elitnek nevezhető társadalmi réteg formálódását a 16. század második felében.

Közösségi identitás

A székely társadalom – vagy ahogyan magukat hívták, a székely nemzet – tagjai önmagukat mint a közösség tagját definiálták¹². A 16. század elején azonban egyértelmű jelei mutatkoztak az egységes székely társadalmon belüli feszültségeknek. Megindult és egyre erőteljesebbé vált a kiszakadás ebből a közösségből. Ez a kiszakadás többirányú volt, és a megmaradó székely közösség rendkívül indulatosan reagált rá. Az átalakulás első komolyabb jelei a 15. században mutatkoztak, a folyamat azonban a 17. századra gyorsult fel. A 16. század közepén az Erdélyi Fejedelemség létrejötte már erőteljesen gyorsította ezt a

⁷ PÁL 2003. 46-47. p.

⁸ ORBÁN 1868-1873.

⁹ SZÁDECZKY 1927.

¹⁰ CONNERT 1901.

¹¹ BENKŐ – DEMETER – SZÉKELY 1997. 16-17. p. PÁL 2003. 48. p.

¹² Az identitásvizsgálat bevonása a székely társadalom kutatásába messzemenően pontosította a mikroközösség belső működési mechanizmusairól szerzett eddigi ismereteinket. Erről lásd: BALOGH 2003. 252-265. p.

folyamatot, hiszen megnövekedtek a székelység katonai feladatai, sőt egyre nagyobb mértékben vonták be őket az adóterhek viselésébe is. A székely, a kollektivitásból következően, önmagát mint a *communitas* részét gondolta el. Míg a közösség többsége féltékenyen őrizte a korábbi kereteket, addig mások igyekeztek a közösségi jogokat megőrizve többletjogosítványokat szerezni. A kiválás azonban lefelé is megtörténhetett. Aki jobbagyul kötötte magát, az valamiképpen sértette a közösség érdekeit. A legerősebb kötődés a falu közössége volt, majd a szék és végül a saját törvényeit meghozó székely nemzet. Aki a katonáskodó és földjét művelő, faluközösségben élő székelység rendjét megbontotta, az nemcsak szabályos erőszakot hívott ki maga ellen, de megeshetett, hogy elveszítette székely identitását is. A székelység, az előbb elmondottak alapján, hangsúlyozottan nem volt városlakó. Nagyobb települései, amennyiben a középkor során egyéb funkciójuk is volt, akkor leginkább a szék összegyülekezési helye, adminisztratív központja szerepét töltötték be¹³. A 15. században azonban Zsigmond jóvoltából sokan közülük olyan kiváltságokat szereztek, mint a szabad királyi városok, és ezen kiváltságok egy részét az erdélyi fejedelmek is megerősítették¹⁴. A város azonban, attól kezdve, hogy városként kezdett viselkedni, kívül rekedt a jogok és kötelezettségek nagyon is szigorú rendszerén, magán a közösségen. A 16–17. század a székely városok számára a székkal szembeni állandó küzdelemben telt. A városlakó ugyanis nem kívánt fejenként katonáskodni, sem viselni a közösség terheit. A közösség pedig igyekezett visszatéríteni a városias képződményeket a saját rendjébe. A legfejlettebbnek tekinthető Marosvásárhely volt a legtipikusabb példa erre, hiszen ott játszódott le a leggyorsabban ez a változás, és ott volt a legmélyrehatóbb, a legteljesebb a kiszakadás is. A 17. század marosvásárhelyi krónikása, a napló- és emlékiratíró Nagy Szabó Ferenc például, maga is székelyként, úgy írt a „székelyekről”, mint számára idegenekről, ha részvételt is, de maga és köztük megtéve a distinkciót. A szintén marosvásárhelyi bíró, majd diplomata, Borsos Tamás pedig szabályos megvetéssel számolt be róluk, önmagát mintegy velük szemben definiálva. A székely város lakója tehát kívül került ezen a közösségen. A törvénykezési iratok azt mutatják, hogy a 17. századra a kiszakadás folyamata meggyorsult, illetve voltak olyan csoportok, amelyek esetében ekkorra ez a kiszakadás már végbement. Marosvásárhely a városok között kétségkívül ilyennek tekinthető. A folyamatot, a városi

¹³ Az a szervezőerő, ami döntő mértékben szerepet játszott a székelyföldi városias jellegű településeknek a szék más települései közül való kiemelkedésében, a közösség-szervező funkcióval írható le a legpontosabban.

¹⁴ Erről lásd: BALOGH 1994.

társadalom létrejöttét ezért egy olyan város példáján keresztül modellezzük, amely még a 17. század folyamán is alakulásban volt.

Székelyudvarhely helye a székely városok között

Székelyudvarhely az anyaszék, Udvarhelyszék központja, földrajzi értelemben voltaképp az egész Székelyföldnek is a központjában helyezkedik el. Központi szerepének köszönhetően ez a település volt a székely nemzetgyűlésnek a székhelye, a székely közigazgatás központja, valamint a székely főtörvényszék helye¹⁵.

Már 1357-ben bizonyosan tartottak itt székely nemzetgyűlést¹⁶. A városnak a közigazgatásban betöltött központi szerepe miatt itt laktak a székely alispánok, míg az ispánok Görgény várában tartózkodtak. Ezen a helyzeten kívánt változtatni Báthori István vajda 1492-ben, amikor az egykori domonkos kolostor romjain várat építtetett¹⁷.

A székely városok kiváltságaikat minden bizonnyal Zsigmond városkiváltságolási politikájának köszönhették¹⁸. Méretükhöz képest széleskörű kiváltságolások voltak ezek, amelyekre csak következtethetünk például Székelyudvarhely esetében, de úgy tűnik, hogy a székely városok gazdasági súlyukhoz képest nagyobb kiváltságolásban részesültek, mint amire képesek lettek volna.

A 16. század előttre vonatkozóan általánosan is elmondható a székely városokra az, hogy alig tudunk valamit a gazdasági szerepükről, iparukról, ha volt, vagy a kereskedelmükről, azok méreteiről, hálózatairól. Gazdasági szerepe tehát mintha nem is lett volna, annyira nem tudunk semmit róla, viszont az anyaszék székhelyeként egyre fontosabb szerepre tett szert a település. 1505-ben itt tartották azt a székely nemzetgyűlést, amin többek között a törvénykezést is szabályozták¹⁹. A település központi szerepét mutatja az is, hogy 1562-ben a székely seregek itt gyülekeztek, mielőtt hadba indultak volna. János Zsigmond az 1562-es segesvári országgyűlés rendezési pontjaiban, amikor a székelység ellenőrzéséről, mintegy „féken tartásáról” rendelkezett, szintén azt a határozatot hozta, hogy a részben

¹⁵ Az elsőként létrejött, székelyeket tömörítő Telegdi Esperesség központjaként, valamint a székely történeti tudatban betöltött különleges helye miatt egyfajta szakrális központként is tekintettek a városra.

¹⁶ SZOKL. I. köt. 64. p.

¹⁷ A domonkos rend jelenléte általában fejlettebb városiasságra szokott utalni a középkorban. Ennek némileg ellent mond a középkori Székelyudvarhely eddigi megítélése.

¹⁸ KORDÉ 2001. 104. p.

¹⁹ SZOKL. III. köt. 108, 159, 306. p.

közösségszervezési, részben ellenőrzési, részben adóbeszedési feladatokat ellátó Székelytámadt várát itt építsék fel, és a benne székelő várkapitányok innen irányítsák és igazgassák a székelységet²⁰. Ugyanitt volt a székhelye a hat székely szék főkapitányának is²¹. Érdekes, hogy amíg a középkorban szokásos ököradót elsősorban Marosvásárhely mellett gyűjtötték össze, addig a kora újkorban az adók összegyűjtésének a helye szintén Székelyudvarhelyre került át.

Mindezek a változások természetesen megnövelték a székely mezőváros súlyát, és nyilván nem véletlen, hogy éppen a 16. század során szaporodtak meg a kiváltságai is. A mindenkori erdélyi vezetés a városokban valószínűleg kezdettől fogva természetes szövetségest láthatott a katonáskodó székelység egészével szemben. A székelyek ugyanis könnyen kaphatók voltak kisebb, vagy nagyobb lázadásokra. A fokozatosan városi tulajdonságokat felvevő Székelyudvarhely, mint minden székely város illetve városi képződmény meglehetősen hamar igyekezett kivonni magát a székely communitas közösségi kötelezettségei, terhei alól, így állandó konfliktusban állt a székekkel magával.

A fejedelmi támogatók sorát már az anyakirályné, Jagelló Izabella elkezdte, aki Udvarhelynek 1557. november 30-án adta első kiváltságlevelét, amiben minden adótól és rovattól örökre fölmentette, a portai adó kivételével²². Hangsúlyosnak gondolom az évszámot, ami jól mutatja, hogy a hatalmát instabilnak érző Izabella a székely városokban is szövetségest keresett az erdélyi nemességgel szemben, valamint voltaképpen a székelység egészével szemben is, akik az 1550-es évek elején folyamatosan Fráter György mellé álltak az ő ellenében. Ezt a szövetséget volt hivatott megerősíteni Izabella további két, 1558 folyamán kiadott oklevele. Ezekben határozottan utasította Udvarhelyszék „tisztjeit és egész közönségét”, hogy Udvarhely mezőváros lakosait sem vendégek tartásával, sem a szék által a királyi udvarba küldött követek költségeinek megfizetetésével, sem a szék tisztjeinek fizetendő bírságokkal ne terheljék²³. Az oklevél kiadója megjegyezte azt is, hogy mindez az immár királyi mezővárosnak nevezett Székelyudvarhely „régii” kiváltságaival ellentétes volna²⁴. Ezt a határozott tiltást Izabella egy hónappal később, 1558. november 10-én újra

²⁰ EOE. II. köt. 203. p.

²¹ SZOKL. III. köt. 321. p.

²² SZOKL. II. köt. 138-139. p.

²³ SZOKL. II. köt. 146-147. p.

²⁴ Ez a megjegyzés részint arra utal, hogy ekkor már Udvarhely nem csupán a „székely mezőváros” titulussal rendelkezett, de királyi mezőváros is volt, részint pedig arra, hogy ezt a kiváltságot „régien” szerezte, tehát mindenképpen korábban, mint a 16. század közepe.

megismételte, hozzátéve azt is, hogy a szék a várost a közös erdők használatában ne háborgassa, és a város fölött semmilyen hatóságot gyakorolni ne merjen²⁵. Azt a tényt, hogy Székelyudvarhely nem volt egyenlő magával a székkal, János Zsigmond is pontosan tudta. Annak ellenére ugyanis, hogy itt gyűjtötték össze 1562-ben az ellene induló székely sereget, már két esztendő elteltével, 1564 júniusában azt az utasítást adta ki Udvarhely és Keresztúr mezővárosok panaszára, hogy a továbbiakban a két város lakosait kifejezett uralkodói parancs híján senki fizetés nélkül dolgozni ne kényszerítse. Az Udvarhelyre beszállásolt katonák pedig azokat a városlakókat, akiket a házaikból erőszakkal kilakoltattak, haladéktalanul bocsássák vissza²⁶.

1568-ban János Zsigmond Telegdi Mihálynak, a hat székely szék és Székelytámadt vára kapitányának címezte azt a parancslevelét, amelyben felszólította őt, hogy védelmezze Udvarhely mezőváros lakosait a régi szokás szerint és Izabella királyné kiváltságlevele alapján abban a jogukban, hogy a határukban lévő erdőket használják. Ezeknek az erdőknek a használatát ugyanis a szentimrei, betlenfalvi és patakfalvi lakosok folyamatosan akadályozták²⁷. Ezt a parancsot követte négy nap múlva egy másik, amelyben János Zsigmond mérsékelte az udvarhelyiek terheit, ugyanis kimondta, hogy mivel az udvarhelyiek a vár körül sok szolgálatra voltak kötelezve, a király számára szedetett adókat csak Segesvárig kötelesek szállítani²⁸. 1571-ben még János Zsigmond nevéhez fűződik az az oklevél, amelyben a Gyárosfalva nevű települést Udvarhely városához csatolták, a földjeit a várbirtokba bekebelezték és a lakosoknak meghagyták, hogy költözzenek városba²⁹. Feltehetjük, hogy a vár megerősítése és a váruradalom jövedelmének a növelése, a várhoz szolgálók számának a gyarapítása is fontos szempontja lehetett a falvak Udvarhelyhez csatolásának, ám ezzel együtt maga a város is gyarapodott. 1574 decemberében, már Báthori István idejében íródott az a parancslevél, amelyben az akkor még vajdai címet viselő Báthori elrendelte, hogy az Udvarhely városában lakó nemesek és ott házakat örökölt bíró kiváltságosok, akiket ő, vagy az elődje mentett fel, a várost illető közterheket a többi lakossal egyenlően hordozzák, minthogy azokkal egyenlően részesültek a város földjének, rétjeinek és

²⁵ SZOKL. II. köt. 148. p.

²⁶ SZOKL. III. köt. 321-322. p.

²⁷ SZOKL. III. köt. 329-329. p.

²⁸ SZOKL. III. köt. 329-330. p. Ez a valóban komoly megterhelést jelentő várszolgálat paradox módon minden bizonnyal szerepet játszott abban, hogy Székelyudvarhely lakosai szoros gazdasági kapcsolatba kerültek, főképpen Segesvárszék szász lakosságával.

²⁹ SZOKL. II. köt. 314-315. p.

erdeinek használatából³⁰. A következő esztendőben immár Báthori Kristóf vajda csatolta Udvarhely városához az addig az udvarhelyi várhoz tartozott Szentimre nevű falut³¹.

Az egyre jobban növekvő és erősödő város a periratok alapján bevételeinek jelentős részét a Küküllőn épített malom jövedelméből valamint a Piactéren lévő kocsmák bevételeiből nyerte. Ez azért is érdekes, mert Udvarhely környékén nem voltak szőlőbirtokok, a bort be kellett vinni a városba. Báthori Zsigmond 1585 januárjában kiadott kiváltságlevelében Bodoni Balázs udvarhelyi várkapitánynak meghagyta, hogy a várost borbeviteli szabadságában tartsa meg és ne gátolja³². Báthori Zsigmond 1595 decemberében újra megerősítette a városnak még Izabellától, 1558-ban kapott kiváltságlevelét, ami jól mutatja a szék és a közösségből leválni akaró város állandó feszültségét³³. 1599-ben, Mihály vajda betörése idején Udvarhely várát lerombolták, és komoly veszteségeket szenvedett el a város is. 1600-ban a lécfalvi országgyűlésen rendelték el, hogy a vár újjáépítésében Udvarhely, Gyergyó és Háromszék vegyen részt³⁴. 1601. december 31-én, a székely kiváltságokat visszaadó Báthori Zsigmond minden addigi kiváltságaiban és előjogaiban megerősítette a várost³⁵. A szék természetesen nem nyugodott bele könnyen abba, hogy a fejedelmek ilyen erőteljesen támogatták a városokat. Báthory Gábor szükségesnek látta 1609-ben egy olyan oklevél kiadásának, amelyben utasította a székely főkapitányt és a széki kapitányt, hogy oltalmazzák meg Székelyudvarhelyt a hozzá csatolt két falu, Gyárosfalva és Szentimre birtokában.³⁶ Bethlen Gábornak szintén a székkel szemben kellett fellépnie, hogy Udvarhely városától székbeli adót ne követeljenek³⁷. A kiváltságolások hatására, valamint a már a 16. század második felében megindult gazdasági és társadalmi fejlődés eredményeképpen a város érdekérvényesítő képessége is minden bizonnyal erősödött, mert Bethlen Gábor már 1619-ben mérsékelte a főtisztek beszállásolásának a terheit³⁸. 1619-ben és 1623-ban a fejedelemnek már a nemesi

³⁰ SZOKL. IV. köt. 32. p.

³¹ SZOKL. IV. köt. 54. p.

³² SZOKL. IV. köt. 94. p.

³³ SZOKL. IV. köt. 145-155. p.

³⁴ JAKAB – SZÁDECZKY 1901. 275. p.

³⁵ SZOKL. IV. köt. 154. p.

³⁶ SZOKL. IV. köt. 184-185. p.

³⁷ SZOKL. IV. köt. 196. p.

³⁸ A város ekkortól csak a főkapitánynak tartozott egy napig ellátást adni. SZOKL. IV. köt. 201. p.

kiváltságokat hangoztató és erre hivatkozó városlakókkal szemben is fel kellett lépnie³⁹. A későbbi fejedelmi kiváltságolások részint az eddigieket ismételték, részint pedig a fokozatosan beköltöző nemesség és kialakuló városi lakosság viszonyát igyekeztek rendezni.

Székelyudvarhely társadalma

A székely társadalomról a középkorban általában is meglehetősen keveset tudunk a jelentős forráshiány miatt. A koraújkorra vonatkozóan a székely városi társadalom tekintetében néhány adaton kívül, mint a már régóta ismert 1602-4-es Basta-féle összeírás vagy a Bethlen Gábor által készített 1614-es lustrajegyzék névsora⁴⁰, a történetírás leginkább későbbi folyamatokból következtetett a 16-17. századi mozgásokra és állapotokra. Ez alapján Szádeczky-Kardoss Lajos azt feltételezte, hogy a székely városok jelentős részében, így Székelyudvarhelyen sem sikerült a városi polgároknak integrálni a „városi rend”-be a beköltöző nemességet, így a koraújkor a két társadalmi réteg folytonos küzdelmében telt, aminek a végén a nemesség kerekedett felül. Mára több összeírást részleteiben is ismerünk, ami elég jó képet ad a városi lakosságról, a társadalmi mobilitásról a fejedelemség időszakában. Az egyén szintjéig menő mélyfúrászerű vizsgálatra pedig a hallatlanul gazdag székely széki periratok elemzése révén nyílik lehetőségünk⁴¹. A protokollumok elemzése révén nyert eredmények, amelyek több ezer pert tartalmaznak, az egész székelysége vonatkozóan gyökeresen változtathatják meg az eddigi feltevéseinket. Így van ez Székelyudvarhely esetében is. A perek elemzése révén módunk nyílik rá, hogy rekonstruáljuk a városban lakók térbeli elhelyezkedését, az egyes utcákban lakókat, sőt esetenként nem csak a lakókat, hanem a hozzájuk tartozó zártkerti kaszálókat a szomszédsági viszonyokkal együtt.

Mindezek alapján egyrészt azt láthatjuk, hogy a székely város társadalmában sajátos keveredést mutat a tradicionális székely társadalom, a főnépek, lófők, gyalog székelyek, valamint az alakulóban lévő városi társadalom. A helyzetet Udvarhely esetében tovább bonyolította az udvarhelyi vár 1562-es felépítése, és az ebből fakadó társadalmi változások, a

³⁹ Ekkor még nem elsősorban a székből beköltözött nemesek követeltek maguknak többletjogosítványokat, hanem bizonyos városiak úgynevezett városi funduson laktak, mások pedig igyekeztek magukat kivonni a közös terhek alól. A periratok azt mutatják, hogy ezek többsége a 16.17. század fordulóján még nem volt nemesi állapotú. SZOKL. IV. köt. 202, 220-221. o.

⁴⁰ SZOKL. ÚJ.

⁴¹ KMOL.

várhoz szolgáló katonák letelepítése, akik olyan nagy számban költöztek be a városba, hogy a 17. században külön „Darabont utca” jött létre, ahol zömében ezek a katonák, darabontok laktak. A várban szolgáló katonák azonban nem csupán a Darabont utcába költöztek, hanem a város bármely házában beszállásolhattak. Ezt többnyire erőszakkal tették, az eddig ott lakókat egyszerűen kizárva a házaikból, a várost arra kötelezve, hogy valahol máshol lévő telekkel kárpótolja a kárt szenvedettet⁴². A korábban már említett két falu Udvarhelyhez csatolásának okai között minden bizonnyal a vár és katonái által elkövetett házelvételek is szerepet játszottak.

A társadalmi struktúrát tovább bonyolította János Zsigmond 1562-es segesvári rendezése, amiben a lófők és primorok kivételével a székely társadalom többi tagját a „fejedelem jobbágysai”-ként nevezték meg. Minden bizonnyal így jártak Székelyudvarhelynek azok a lakosai is, akiket nem soroltak sem a főemberek, sem a lófők közé. A periratok is arról tanúskodnak 1562 és 1601 között, hogy az udvarhelyszékiek többsége a „fejedelem jobbágya”-ként nevezte meg saját magát. Ezek a sajátosságok meglehetősen megnehezítik a kutató számára a társadalom modellezését.

Az első lista, ami a 16. század végén, 1576 körül készült, egy évszám nélküli adólajstrom, amely Udvarhelyen csak fejedelmi jobbágyokat nevezett meg adófizetőként, és összesen 59Ft kifizetett adót regisztrált⁴³. Tekintettel arra, hogy ez az 50 dénáros adó volt és számba véve hogy a perek alapján pontosan tudjuk, hogy ha voltak is olyanok a városban, akik ki tudták fizetni a teljes adóösszeget, ám a többség ennél kevesebbet fizetett, és senki sem fizetett ennél többet, minimálisan 118 adófizető családfőt feltételezhetünk ekkor a mezővárosban.

A 16. század végén az állandó pusztítások megtizedelhették a város közösségét, a Basta-féle lustrában ugyanis már csak összesen 82 családfőt írtak össze, aki közül valószínűleg sok, a megelőző években beköltöző lehetett.

Eszerint ekkor a városban egy nemes volt, bizonyos Sámbockréty Mihály deák, 15 lófő, 66 szabad székely, 1 drabant és 1 jobbágy. A 66 szabad székely és a korábbi fejedelmi jobbágyok között sok azonosságot találunk, amiből azt következtethetjük, hogy a Báthory Zsigmond-féle 1601. december 31-i kiváltságolás egy csapásra változtatta meg sokak társadalmi állását. Ezek adófizetők maradtak, csak most már „városi rend” néven emlegették őket. Sajnos még ez az állításunk sem teljesen igaz a perek tükrében, ugyanis pontosan tudjuk,

⁴² KMOL. II/1C 1589/77.

⁴³ SZOKL. ÚJ. IV. köt. 33-44. p.

hogy attól, hogy valakit a „fejedelem jobbágya”-ként említették, még nem bizonyos, hogy adót is fizetett, ugyanis az adóját a székely városban az döntötte el, hogy az illető „városi fundus”-on vagy valamilyen okból mentesített telken álló házban lakott⁴⁴. Ám még ha adófizetésre kötelezett házban lakott is valaki, megtörténhetett, hogy valamilyen speciális okra hivatkozva mégsem fizetett, mint ahogy ezt a számtalan perben a tanúk elmondták⁴⁵.

A Bethlen-féle 1614-es lustra-jegyzék idejére a város lakossága több, mint a kétszeresére növekedett.

A nemesek száma a korábbi 1-ről 5-re nőtt, ám egyik család sem játszott a székben jelentős szerepet, még csak a középrétegben sem voltak találhatóak⁴⁶. A lófők száma megkétszereződött, 15-ről 31-re változott. Ugyanígy majdnem duplájára nőtt a városi rend is, a korábbi 66-ról 115-re. Jobbágyok helyett 18 zsellért írtak össze, akik valamely nemes házában éltek, Sámbockréty Miklósnál, Vargyasi Dániel Mihály házában⁴⁷ és Baczoni Andrásnál, aki a város lelkésze volt. A gyalog székelyként összeírtak közül négyen mondták magukat udvarhelyi lakosnak. A következő nagyobb, 1627-es összeírás idejére a nemesek száma nőtt a leglátványosabban, az 1614-es 5-höz képest már 17-en voltak, és ha még mindig többségben is voltak azok, akiknek a nevét nem lehet megtalálni a szék jelentősebb nemesei között, már akad néhány, szám szerint 5 család, akiknek a széken is súlya volt.

Ezek voltak az Ugron család, a Bögözi, az Apor, a vargyasi Dániel család és Székely Mózes, a fejedelem fia. Ha ezekhez hozzáadjuk a nemes özvegyek számát, akkor további 6 főt sorolhatunk ide⁴⁸. További 20 főt írtak össze, olyanokat, akik ugyan magukat nemesnek titulálták, ám akiknek a nemességét a város nem fogadta el. Ezek mellett még 5 özvegy nevét jegyezték fel. A taxások vagy városi renden lévők száma 1614 és 1627 között már nem növekedett, 104 családfőt számoltak meg, 19 özvegyet, 17 zsellért és 9 jobbágyot.

⁴⁴ KMOL. II/1C 1589/11.

⁴⁵ KMOL. II/1E 1589/22.

⁴⁶ Udvarhelyváros nemesei 1614-ben: Sámbockréty Miklós, Székely István, Pálosi János, Meszej István, Nagy András.

⁴⁷ Bár a vargyasi Dániel család már ekkor is a szék jelentősebb családjai közé tartozott, az említett Dániel Mihály még csupán házat tartott fenn és bérbe adta azt a városban, ám sem maga, sem a családja nem költözött oda.

⁴⁸ A város szerepének a felértékelődését és gazdasági erejének is a növekedését mutatja az, hogy még a korábbi összeírásokban udvarhelyiként jelentős széki nemest nem írtak össze, addig először csak házakat vettek itt olyanok, akik a szék jelentősebb családjaihoz tartoztak, később pedig néhányan már udvarhelyiként is írtak össze. Az ifjabb Székely Mózes például ekkorra már két házzal is rendelkezett a városban.

Az 1635-ben, I. Rákóczi György által elrendelt összeírás alkalmával 19 nemes nevét jegyezték fel, 41 lófőét, 9 özvegyet, valamint 100 városlakót. A század első harmadának a végére nagyjából állandóvá váltak az arányok, ami a század folyamán csak nagyon lassan változott olyan módon, hogy egészen lassan növekedett a nemesek aránya, de a városlakók még mindig többen voltak, mint a nemesek.

Eddig semmilyen képünk nem volt a középkorra nézve a város gazdaságáról, kézművességéről⁴⁹. 1628-ra azonban jelentős fejlődés mehetett végbe, ugyanis Bethlen Gábor egy levelében bírsággal sújtotta az udvarhelyi céheket, mert letagadták a jövedelmüket.

Az ekkor felsorolt céhek:

kalmárszék

kerekese

kötélverők

szíjgyártók

kovácsok

lakatosok

vargák

tímárok

az asztalosok és szabók nem vétkeztek

szúrtakácsok

posztócsinálók

szűcsök

rézművesek

fazekasok

takácsok

Gazdasági erejüket tekintve Bethlen, aki ugyanakkor Brassóra 1600Ft bírságot vetett ki, Székelyudvarhelyre 1000Ft-ot, ami azt mutatja, hogy a fejedelem nagyon alapos vizsgálatai alapján maga is úgy látta, hogy az udvarhelyi céhek némelyike jelentős haszonnal működött⁵⁰.

⁴⁹ 1556-ban már létezett a tímár cég, 1572-ben pedig a fazekasoké. 1579-ben a szűcs cég, 1613-ban a lakatos és pajzskészítő cég, 1630-ban a mészáros cég, 1635-ben a csizmadia cég. = FODOR 1974. 183-184. p.

⁵⁰ SZOKL. VI. köt. 79-80. p.

A perekből az derül ki, hogy a városban működött egy, a Küküllőn épített malom, aminek a jövedelme fedezte a város terheinek a jelentős részét⁵¹, a malom bírójának pedig még ezen felül is jó jövedelmet adott. Emellett a város főterén, a piac melletti, főutcának tekinthető Piac utcán szinte minden házban kocsmáltatással is foglalkoztak, és ez szintén olyan jól jövedelmezhetett, hogy noha a város a kocsmajövedelemből a várkapitánynak fizetett, még a maradék is meggazdagította a kocsmatartókat. Évente felmerült ugyanis a periratok szerint, hogy mindazok, akik az említett utcán bírtak házzal, az 50 dénáros adóba az 50 dénár felett fizessenek⁵².

A 16. század utolsó három évtizede alatt úgy tűnik, kialakult egy nagyjából 8-10 családból álló csoport a város élén, akik a piac körül laktak, tehát hasznot húztak a kocsmáltatásból, mint a Nyíró család több tagja, Nyíró András vagy Nyíró Ferenc, Magyarai Tamás, Szabó Tamás, a Kósa család több tagja, Szócs Máté, akit később Nagy Szócs Máténak is neveztek, ezek közül némelyikről, mint Szabó Tamásról pontosan tudjuk azt is, hogy nyersbőr-kereskedéssel is foglalkozott, és a házában még kereskedők is megfordultak, akik leginkább Segesvárra és Segesvárszékbe vitték a nyersbőröket.

Egy bizonyos Imre Mester, aki szintén részesült a kocsmákból, a lányára 1000Ft-ot hagyott, az özvegye 100Ft-okat tartott a ládáiban⁵³.

Szabó Tamás ugyanígy nagy vagyonnal rendelkezett, Török Lőrinc, aki malom hasznából gazdagodott meg, a székkal szembeni birtokperét is meg tudta nyerni, mert lefizette a széki tisztségviselőket a tanúk elmondásai alapján⁵⁴.

A 16. század végén ezek a meglehetősen vagyont gyűjtött és a „fejedelem jobbágjai”-ként megnevezett székelyudvarhelyiek szinte maffiaszerű klikk-ként vezették a várost, döntöttek telkek osztásáról és újraosztásáról, az 50 dénáros adó kivetéséről. Érdekszövetségüket féltékenyen őrizték, közülük kerültek ki az esküdtek, rotációs rendszerben a főbírók, közülük mentek országgyűlési követnek a városból.

Jelen tanulmányban csupán arra szorítkozhatunk, hogy ezt a formálódó elitet meghatározzuk. A periratok tanúsága szerint ekkor telepítették be azt a két utcát, ami a város magját jelentette, legalábbis ekkor bizonyosan sok telek és ház gazdát váltott. A két utca,

⁵¹ KMOL. II/1D 1590/43.

⁵² KMOL. II/1C 1589/30, 38.

⁵³ KMOL. II/1E 1590/11.

⁵⁴ KMOL. II/1C 1589/9.

amely körül megszerveződött a már a székelyföldieknél városiasabb település, a Piac utca és a Botos utca volt.

A 16. század második felében a várhoz közelebb lévő Piac utca lett a központ, az itt álló házak a perek szerint szinte mind foglalkoztak kocsmáltatással⁵⁵. A középkori templom helyét vizsgálva azt mondhatjuk, hogy a koraújkorra végbemehetett némi átrendeződés a központot tekintve. A középkori templomot ugyanis a 17. század folyamán a némi többséget élvező katolikusok kapták, míg a reformátusoknak új templomot építettek. Az új református templom az új főtéren, a Piactéren épült fel. A központi helyen lévő Piac utcán tehát olyanok szereztek 1562 után házakat, akik kereskedtek vagy valamiféle iparúzással foglalkoztak, de bizonyos, hogy szinte mindannyian hasznot húztak a kocsmáltatásból is. A Piac utcához közel eső Botos utca inkább a reprezentáció színhelye volt. A 16. században még egyetlen templomhoz esett közel, azaz a szakrális tevékenység helyéhez, és ez mintegy elválasztotta a gazdasági tevékenységek helyétől, némi többletjelentőséget adva neki. Nem véletlen tehát, hogy a vármegyei nemesség előszeretettel vásárolt itt házakat, de a városi elit tagjai is igyekeztek itt is házat venni maguknak⁵⁶.

A város lakossága mindenképpen jelentősen megnövekedett korszakunkban, hiszen megjelent egy jelentős számú katonaság, akik közül sokan le is telepedtek itt. Ennek az emléket őrzi az eddig említett terület és a vár közé eső területen található Darabont utca. Emellett több falut csatoltak Udvarhelyhez, mint Szentimrét és Szombatfalvát. A két falura egy-egy utcánév utal, ezeket az utcákat a város rögtön „birtokba vette”, felosztotta, ezáltal a város társadalma „alsóbb” rétegeinek a helyét is kijelölte.

A város vezetésében 1589-re azok a fejedelmi jobbágyok voltak találhatóak, akik egyszerre vettek részt a kézművesiparban, a kereskedelemben és a kocsmáltatásban. Ezek között volt Szabó Tamás, aki a 80-as évek folyamán házzal rendelkezett a Piac utcában és a Botos utcában is volt földje, ezek közül a Botos utcabeliről tudjuk, hogy az a város földjén, „városi funduson” volt. Adózni azonban nem adózott utána, ezért a város, hosszas huzavona után, visszaszerezte tőle a Botos utcabeli földterületet⁵⁷. Szabó Tamásnak a kertjeihez kaszálója is volt, méghozzá a város végén, a Cserehát nevű területen, ahol az elit számos tagja szerzett magának kaszálót. A szénafüvet az említett Szabó Tamás önkényesen foglalta magának az elit több tagjával együtt. A város közössége a tanú szerint kivonult a szénafűre,

⁵⁵ KMOL. II/1F 1590/73.

⁵⁶ KMOL. II/1E 1590/40.

⁵⁷ KMOL. II/1C 1589/21.

de nem sikerült bármit is elérnie a nagyhatalmú Szabóval szemben⁵⁸. A várost behálózó birtokain kívül tudjuk róla, hogy kocsmáltatásból is szerezte a vagyonát, ám emellett bórkereskedelemmel foglalkozott. Több irányban is kereskedett, de elsősorban a szászokról van adatunk. Szabónak saját szász közvetítője volt, akin keresztül például rókabőröket nagy számban adott el⁵⁹.

A városban olyan tekintélyre tett szert, hogy őt küldték az országgyűlésre követnek is. A perben említett, 1589-ben Gyulafehérváron tartott országgyűlésen azt a feladatot kapta, hogy a terhes várszolgálat csökkentését igyekezzen elérni, valamint hogy ne kelljen a kocsmáltatás hasznából a várnak fizetni. A perből kiderül, hogy Szabó kizárólag az utóbbi ügyért emelt szót, mert úgy tűnik, a város vezető klikkjének a gazdasági érdekeit inkább ez sértette, míg a többi terhet valószínűleg áthárították a város alsóbb rétegeire⁶⁰. Szabó Tamás minden bizonnyal az egyik legnagyobb házzal is rendelkezett a városban, ugyanis az adó beszédekor valamely, a forrásban nem közölt időpontban Kendi Ferenc nála szállt meg. Ezért cserébe Kendi elengedte a házigazdája adóját, aki ezt követően folytonosan erre a felmentésre hivatkozott, amikor nem fizette azt be⁶¹. Szabó Tamás szomszédja volt a Botos utcában Kósa István és Kósa Mihály, akikről a perek keveset mondanak, csupán azt tudjuk, hogy a Cserehátban ők is szereztek földet maguknak, hogy benne voltak a városvezetésben, időnként bírói tisztelet is viseltek, és hogy később a város nemesei között tartották őket számon. Ugyanebben a társadalmi csoportban találjuk a bírói tisztséget szintén viselő és a Csereháton valamint a Botosban a Piac utcán szintén kerttel – házzal rendelkező Nagy Szócs Mátét és Szabó Istvánt is. Ugyanitt volt háza és kertje Török Lőrincnek, aki a város malommestere volt. Az ő szomszédja volt Szabó Vazul, aki szintén volt főbíró a városban. Magyar Tamás is volt főbíró Udvarhelyen, és minden bizonnyal ő is benne volt ebben a városvezető társadalmi csoportban. 1600 előtt mindannyiuk társadalmi státusza a „fejedelem jobbágya” volt. Magyar Tamás neve egy olyan perben került elő többek között, ami a már említett „Imreh mester” öröksége körül zajlott. Sajnos a per folyamán mindvégig nem derült ki sem „Imreh mester” vezetékneve, sem pedig a mestersége⁶². Özvegyét Basa Balázsné Zsófia asszonynak nevezték,

⁵⁸ KMOL. II/1C 1589/38.

⁵⁹ KMOL. II/1E 1590/48. A tanú szerint Tamás uram szállásáról egy szász vitte a rókabőröket, nem csupán a szász területekre, de Gyulafehérvárra is.

⁶⁰ KMOL. II/1F 1590/83. Literátus Lőrinc vallomásából tudjuk, hogy a város kérdőre vonta az országgyűlésre küldött követét.

⁶¹ KMOL. II/1E 1589/53.

⁶² KMOL. I/1E 1589/14.

ami azt mutatja, hogy Imreh mester nem lehetett akárki, ha az özvegye korábban a székely nemes Basa Balázs felesége volt. Emellett a perben szereplő örökség összege is mutatja Imreh mester gazdagságát, ugyanis a forrás szerint a házára 1000 forintot hagyott. Még ha feltételezzük, hogy elírás történt, Zsófia asszony ekkor is minimum 80 forintot kapott, az otthoni ládában pedig minimum 100 forint volt, amikor Magyar Tamás, mint Imreh mester lányának a gyámja, elvett ebből 37 forintot. A per szövege arra enged következtetni, hogy ez a „klikk” egyfajta uralmat gyakorolt a város fölött és tagjai ezt a hatalmat akár arra is felhasználhatták, hogy gyámja legyenek fiatal gazdag örökösöknek, és ezáltal ne csak kontrollálják a rivális családok vagyont, hanem hasznot is húzzanak azokból. Ezek a pénzüsszegek, amelyek az udvarhelyi elit számára elérhetőek voltak, a széki lófők gazdasági erejét sokszorosán meghaladták. Úgy tűnik tehát, hogy éppen az 1562 utáni nagyjából három évtized alatt átalakult Székelyudvarhely és, főképpen a várnak és a katonaságnak, valamint egy következetes fejedelmi várostámogatásnak köszönhetően, megindult a városiasodás útján. Ezzel párhuzamosan bontakozott ki a nem nemesi, kocs máltatással foglalkozó, „fejedelem jobbágysai”-ként megnevezett társadalmi rétegből egy olyan szűk csoport, akik döntően meghatározták a város arculatát, döntöttek a telkek és házak kiosztásának valamint a teherviselés elosztásának a kérdésében. A széki nemesség számára voltaképp csak a 17. században lett vonzóvá a város. Először csak házat vásároltak ott, és kiadták azokat a busás bérleti díjak reményében, majd a század folyamán indult meg a beköltözés és ezzel a városi elit is átalakult. Már az 1627-es összeírást elemezve is látható az az ekkor még csak lassan induló folyamat, aminek a folyamán a 16. század végén a városi elitbe emelkedettek közül néhány család – minden bizonnyal azok, akik örökösrel rendelkeztek és örökíthető mesterséggel is bírtak – a nemesek között íratott össze. E szerint a „nemesként a városban” státusz folyamatosan vált kívánatosá és a felemelkedés egyik lehetséges elemévé. Az 1627-ben nemesként összeírt 17 udvarhelyi között ott volt a Nyíró család két tagja, a Szabó család és a Kósa család egy-egy tagja is, olyan nemesi családok mellett, mint az Ugron, Bögözi, vagy Apor.

Összegezve elmondható, hogy Székelyudvarhely várossá válási folyamata a 16. század második felében jelentősen felgyorsult, amiben a vár megítélésének meghatározó szerepe volt. Kitermelődött a város elitje is, ami évtizedekig meg tudta határozni Székelyudvarhely arculatát és a városi élet kereteit, a település szerkezetét is.

- BALOGH 1994. BALOGH JUDIT: A székely város a 16-17. században In: Város és társadalom a XVII-XVIII. században. A Miskolci Egyetem történettudományi tanszékeinek konferenciáján elhangzott előadások anyaga. Mályi, 1992. december 15-16. Miskolc, 1994. (Studia Miskolcinensia, 1.).
- BALOGH 2003. BALOGH JUDIT: Összetartó erők és leváló elemek a 17. századi székely társadalomban. in: Mikrotörténelem: Vívmányok és korlátok. A Hajnal István Kör – Társadalomtörténeti Egyesület 1999. évi miskolci konferenciájának előadásai. Miskolc, 2003.
- BENKŐ – DEMETER – SZÉKELY 1997. BENKŐ ELEK – DEMETER ISTVÁN – SZÉKELY ATTILA: Középkori mezőváros a Székelyföldön. Kolozsvár. 1997.
- CONNERT 1901. JOHANNES CONNERT: A székelyek intézményei a legrégebb időktől az 1562-iki átalakulásig. Kolozsvár, 1901.
- EGYED 1981. EGYED ÁKOS: Falu, város, civilizáció. Tanulmányok a jobbágyfelszabadítás és a kapitalizmus történetéből Erdélyben 1848-1914. Bukarest, 1981.
- EOE. Erdélyi országgyűlési emlékek. Szerk: SZILÁGYI SÁNDOR. I-XXI. Budapest, 1875-1898.
- FODOR 1974. FODOR LÁSZLÓ: Adatok a székelyudvarhelyi céhek bomlásának kérdéséhez. In: A székelykeresztúri Múzeum 25 éves évfordulója ünnepi tudományos ülészakán elhangzott tanulmányok és közlemények. Csíkszereda, 1974.
- JAKAB – SZÁDECZKY 1901. JAKAB ELEK – SZÁDECZKY-KARDOSS LAJOS: Udvarhely vármegye története a legrégebb időktől 1849-ig. Budapest, 1901.
- KMOL. A Román Országos Levéltár Kolozs megyei Igazgatósága, Kolozsvár. Udvarhelyszék, Protokollumok. I-IV.

- KORDÉ 2001. KORDÉ ZOLTÁN: A középkori székelység. Krónikák és oklevelek a középkori székelyekről. Csíkszereda, 2001.
- OBORNI 2006. OBORNI TERÉZ: A fejedelemség-kori erdélyi várostörténet kérdéseiről. In: Urbs magyar várostörténeti évkönyv. Budapest, 2006.
- ORBÁN 1868-1873. ORBÁN BALÁZS: A Székelyföld leírása történelmi, régészeti, természetrajzi s népművészeti szempontból. I-VI. Pest, 1868-1873.
- PÁL 2003. PÁL JUDIT: Városfejlődés a Székelyföldön. Csíkszereda, 2003.
- SONKOLY 2001. SONKOLY GÁBOR: Erdély városai a XVIII-XIX. században. Budapest, 2001.
- SZÁDECZKY 1927. SZÁDECZKY-KARDOSS LAJOS: A székely nemzet története és alkotmánya. Budapest, 1927.
- SZOKL. Székely oklevéltár. Szerk. SZABÓ KÁROLY – SZÁDECZKY LAJOS – BARABÁS SAMU. I-VIII. Budapest, 1872-1934.
- SZOKL. ÚJ. Székely Oklevéltár Új sorozat Szerk: DEMÉNY LAJOS – PATAKI JÓZSEF. I-IV. Bukarest – Kolozsvár, 1983-1998.